

บทที่ 4

ผลการวิจัย

4.1 ขวัญ : การสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณและการเปลี่ยนผ่านโครงสร้างทางอำนาจระหว่างคนกับผี

ขวัญ เป็นโครงสร้างของอำนาจภายใน เป็นด้านตรงข้ามในองค์เอกภาพของชีวิตสองด้าน คือด้านกายภาพหรือสังขารธรรมภายนอก กับพลังอำนาจจากภายในที่เป็นตัวผลักดันให้เกิดความขัดแย้งจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเป็นคุณภาพใหม่ แนวคิดเรื่องขวัญและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญของคนลัวะ คืออิทธิพลทางความคิดแบบพุทธ ที่ภายหลังคนลัวะได้รับเอาพุทธศาสนามาเป็นสรณะแล้ว ขวัญ อยู่ในองค์ประกอบของชั้น 5 อันประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

หลักพุทธธรรม อธิบายถึงความหมายที่สอดคล้องต้องกันของคำว่าขวัญ และวิญญาณ ว่า วิญญาณ ในความหมายในทางพุทธศาสนา หมายถึงความตระหนักรู้และรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ เฉพาะที่เป็นไปตามหรือเข้ากันได้กับเจตนาอย่างนั้นเป็นสำคัญ เมื่อตาย พลังแห่งสังขารคือกรรมที่ปรุงแต่งไว้ จึงทำให้ปฏิสนธิวิญญาณที่มีคุณสมบัติเหมาะกับตัวมัน ปฏิสนธิขึ้นในภพและระดับชีวิตที่เหมาะสมกัน คือถือกำเนิดขึ้นแล้ว⁹

ขณะที่นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์และโบราณคดี อธิบายว่า ขวัญ คือส่วนที่ไม่เป็นตัวตนของคน จึงเป็นสิ่งมองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ ลักษณะเป็นหน่วยๆ เคลื่อนไหวได้ และมีหลายหน่วย แต่ละหน่วยสิงสู่อยู่กระจายไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย และมีความสำคัญมากเท่าๆ กับส่วนที่เป็นร่างกาย คนพื้นเมืองอุษาคเนย์นับถือศาสนาผี และทุกชาติพันธุ์มีความเชื่อคล้ายคลึงกันเกี่ยวกับขวัญตั้งแต่หลายพันปีมาแล้ว สืบจนทุกวันนี้ เชื่อว่าคนตายเพราะขวัญหายจากร่างของคน แล้วหาทางกลับร่างไม่ถูก ถ้าเรียกขวัญคืนร่างได้คนก็ฟื้นคืนเป็นปกติ จึงมีพิธีเรียกขวัญต่อเนื่องหลายวันหลายคืน ขอให้ขวัญกลับเข้าร่าง (แต่ไม่สำเร็จ) ความเชื่อตามศาสนาพุทธมีวิญญาณ หมายถึงสิ่งที่เชื่อกันว่ามีอยู่ในร่างกายของทุกคน เมื่อคนตายวิญญาณจะล่องลอยออกไปหาที่เกิดใหม่ เรียกว่าการเวียนว่ายตายเกิด วิญญาณในภาษาไทยใช้ลักษณะนามว่า ดวง คือ ดวงวิญญาณ คล้ายจะบอกว่ามีสัณฐานกลม และมีแสงสว่าง แต่ยังไม่เคยพบหลักฐานประวัติศาสตร์โบราณคดีว่ามีรูปร่างเดิมแท้จริงอย่างไร¹⁰

⁹ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2531, *พุทธธรรม กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต*, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์สุภาพใจ, หน้า56

¹⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, *Matichonweekly.com* , สืบค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2562

อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นความเชื่อของสังคมไทยที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานแล้ว ว่าขวัญมีอยู่ทั้งในคน พืชและสัตว์ เช่น ขวัญข้าว ขวัญเรือ ขวัญช้าง ขวัญม้า ขวัญวัว ขวัญควาย เป็นต้น ขวัญมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและช่วงการเปลี่ยนผ่านของชีวิต ในขณะที่เมื่อเปรียบเทียบกับคำว่าวิญญาณ นั้นวิญญาณจะเกี่ยวข้องกับความตายและหลังความตาย ขวัญกับวิญญาณจึงมีความหมายที่ต่างกัน

คนไทดำและไทขาวในเวียดนาม เรียกขวัญอีกอย่างหนึ่งว่า “ผีขวัญ” โดยเชื่อว่าขวัญของคนมีอยู่ 80 ขวัญ อยู่ข้างหน้า 30 และอยู่ข้างหลัง 50 ดังคำกล่าวที่ว่า “30 ขวัญมาข้างหน้า 50 ขวัญมาหลัง” ขวัญทั้งหมดจะกระจายอยู่ในทุกส่วนของร่างกาย ได้แก่ ขวัญมือ ขวัญเท้า ขวัญปาก ขวัญจมูก ขวัญตา และขวัญหู เมื่อคนตายไป ผีขวัญทั้งหมดจะออกจากร่าง และเปลี่ยนเป็น “ผีดำ” ขวัญที่อยู่ที่หัวซึ่งเรียกว่า “จอมขวัญ” หรือ “ขวัญเจ้า” จะไปอยู่ที่เรือน เป็นผีประจำเรือน หรือผีเรือน คอยปกป้องรักษาดูแลลูกหลาน ขวัญพวกนี้เมื่อตายแล้วจะไปอยู่ที่ป่าช้า (เรียกว่า ป่าแฮ้ว เพราะมี “ไม้แฮ้ว” หรือลำไม้ไผ่เรียวยาวปักอยู่ข้างหลุมฝังศพ คนล้านนาเรียกว่า “ป่าเรียว” ออกเสียงเป็น “ป่าเหว” อันหมายถึงป่าช้ามาจนทุกวันนี้) ส่วนขวัญตัวจะไปอยู่ที่ด้ายดอย (ภททิยา ยิมเรวัต, 2544 หน้า 208 – 209) คนไทดำไม่นับถือพุทธศาสนา (Non Buddhism) จึงไม่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแบบชาวพุทธ แต่จะใช้หมอลีหรือ “มด” ทำพิธีแทน

ขวัญของคนลัวะ ก็คือขวัญร่วมอันเดียวกันกับของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในอุษาคเนย์ ที่เชื่อว่ามีขวัญอยู่ 32 ขวัญ ในร่างกายของคนเรา

พิธีกรรม ทำหน้าที่ในการเชื่อมต่อหรือเยียวยาความขัดแย้งระหว่างการดำเนินไปของชีวิตประจำวัน ขวัญ ต้องการพื้นที่ ต้องการสถานภาพรองรับอย่างเป็นทางการจากผีและคนในชุมชน ทั้งยังต้องการอำนาจจากการต่อสู้แย่งชิงความเป็นความตายระหว่างคนกับผี ขวัญจึงต้องมีที่ยืนเป็นหลักแหล่ง มีสถานภาพอยู่ในระดับใดระดับหนึ่ง

Nancy Eberhardt (2006) ศึกษาการเปลี่ยนผ่านระหว่างช่วงชีวิตของกลุ่มคนไทใหญ่ โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างขวัญ (เมื่อยังมีชีวิต) กับผี (เมื่อตายไป) ว่าเมื่อตายไป ขวัญ จะกลายเป็นผี ที่ต้องแยกตัวออกจากชุมชนของมนุษย์เพื่อหาทางไปสู่ “สุคติภพ” ที่ดั่งงามต่อไป ซึ่งสำหรับคนไทใหญ่ก็ไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย นักที่วิญญาณจะไปสู่ภพภูมิที่ดีได้โดยง่ายเพราะเงื่อนไขสองประการได้แก่ การสร้างบุญไว้ไม่เพียงพอ และความเคียดแค้นทางสำนึกและอารมณ์ ซึ่งในแง่ของพุทธศาสนาก็คือเรื่องของบุญที่สั่งสม และกรรมที่ได้กระทำไว้นั่นเอง

ชีวิตหลังเกิด: ความขัดแย้งในองค์เอกภาพของชีวิตที่ข้ามภพภูมิ

ภาพที่ 4.1 “ปักไต้ตะกลั๊ก” พิธีมัดมือลูกชายคนแรกของตระกูลขุนนางฝ่ายชาย และการสังเวยเลี้ยงผีด้วยควายรุ่นหนุ่ม

จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม แม่กำ ตาเตอะ บ้านบ่อหลวง บอกว่า แม่เป็นลูกของคนในตระกูลขุนนางฝ่ายชาย หรือเมียน้อย (ภาษาชาวบ้าน) ให้ข้อมูลว่า การเลี้ยงผีและมัดมือลูกชายคนแรกของตระกูล จึงต้องทำพิธีให้ใหญ่โตกว่าลูกเมียหลวงเพื่อไม่ให้เป็นการน้อยหน้าหรือได้รับการดูถูกจากฝ่ายเมียหลวง การมัดมือลูกชายคนแรกจะกระทำเมื่อเด็กโตพอจะเดินได้ หรือเมื่ออายุได้ 1 – 2 ขวบ หากไม่ได้ทำพิธีมัดมือ เด็กจะป่วยไข้ได้ง่าย หรืออาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ เพราะวิญญาณของผีบรรพบุรุษยังมีความผูกพันอยู่กับครอบครัว และต้องการกลับมาเกิดใหม่ แต่หากเด็กยังเจ็บไข้ไม่สบายอีก ก็จะมีการเลี้ยงผีอีกครั้ง จนกว่าเด็กจะแข็งแรงเป็นปกติเหมือนเด็กทั่วไป

การเซ่นไหว้ด้วยสัตว์ใหญ่ที่มีราคาแพง ถือเป็นการตอบแทนแก่ผีบรรพบุรุษที่ยิ่งใหญ่ ขณะที่คำเรียกขวัญในการผูกมือเด็กเป็นการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ และสร้างอำนาจต่อรองระหว่างชีวิตความเป็นอยู่ที่สมบูรณ์แข็งแรงของชีวิตใหม่ กับอำนาจเก่าของบรรพบุรุษที่ได้หมดบทาบทาหน้าทีในโลกจริงของปัจจุบัน (Profane) ลงไป เพื่อไปสู่โลกอันศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) แห่งใหม่แล้ว

พิธีกรรมจะเริ่มต้นขึ้นในตอนเช้ามีด มีการซื้อควายรุ่นหนุ่มมาผูกมัดเตรียมไว้ก่อนแล้ว ชาวบ้านจะค่อย ๆ หอยก้นมาช่วยกันฆ่าควายเพื่อสังเวยแก่ผี หมอผีจะทำหน้าที่เอาเนื้อ หนัง และเขาควายมาทำพิธีกล่าวและ “ย่นโยง” คือการสังเวยเครื่องเซ่นเพื่อเลี้ยงผีที่นอกบ้านก่อน พร้อมกับนำเด็กมามัดมือและทำพิธีเรียกขวัญ โดยกล่าวคำเรียกขวัญเป็นภาษาของคนลัวะ เนื้อหาพรรณนาถึงคุณงามความดีของบรรพบุรุษ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ได้ตายไป พร้อมกับคำขอขมา หรืออ้อนวอน (ตอรอง) แก่ผีให้มารับขวัญหรือมารับของกินของทานของลูกหลาน เพื่อแลกกับความมั่นคงในสุขภาพและการอยู่ดีกินดีของสมาชิกใหม่ผู้จะทำหน้าที่สืบสกุลต่อไป ให้ผิอโศกกรรมต่อกัน และช่วยถอดถอนโรคร้ายไข้เจ็บออกไปให้หมด จนกว่าจะเสร็จพิธี จึงพาเด็กกลับเข้าไปในบ้านให้ญาติผู้ใหญ่คนอื่น ๆ มัดมือกล่าวให้พรกันต่อไป จากนั้นชาวบ้านสมาชิกในชุมชนก็จะร่วมรับประทานอาหารด้วยกัน เป็นอันเสร็จพิธี

ภายใต้ระบบอัตลักษณ์และการสืบทอดทางสายเลือดของตระกูลชนชั้นฝ่ายเจ้า การให้กำเนิด หรือการได้สมาชิกใหม่ในครอบครัวของคนลัวะ ถือเป็นการกลับชาติมาเกิดใหม่ (Reborn) ของวิญญาณบรรพบุรุษประจำตระกูลที่ได้ตายไปในชาติภพก่อน การกลับมาเกิดใหม่ จึงเป็นกระบวนการสร้างพื้นที่ทางจิตวิญญาณ และการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างอำนาจของคนกับคน และคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ผสมผสานกันทั้งผีและอำนาจของบุญ หรือเวรกรรมที่ได้กระทำไว้ ตามอิทธิพลของพุทธศาสนาที่เข้ามาในภายหลัง

คนในชุมชนจะรับรู้และรับรองว่าเด็กชายที่เกิดมาใหม่ คือผู้สืบสายสกุลต่อไปของตระกูลฝ่ายเจ้านายในอดีต ความกระตือรือร้น และความร่วมไม้ร่วมมือในการเข้าร่วมในพิธี และการแสดงความยินดีปรีดาโดยการมีส่วนร่วมในการผูกข้อมือ หรือการ “มัดมือ” เรียกขวัญเด็ก สะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับสถานะทางสังคมของคนในตระกูลนั้น แม้ว่าปัจจุบันสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นจริงของตระกูลจะดำรงอยู่อย่างไรก็ตาม แต่การสร้างพื้นที่ทางสังคมที่สืบเนื่องกันต่อมาโดยตลอด ได้สร้างสำนึกแก่คนในตระกูลและสมาชิกในชุมชนให้ยอมรับถึงฐานะในอดีต

การใช้ควายหนุ่ม ซึ่งมีราคาแพง ก็เป็นการบ่งบอกถึงอำนาจของตระกูลที่ดำรงอยู่ในชุมชน ไม่ถ้อยนัก หากคนทั่วไปจะปฏิบัติได้เช่นนั้นหากไม่มีสถานภาพเดิมมารองรับ แต่อย่างไรก็ตาม คนในชุมชนก็มีส่วนร่วมทางอ้อมคือทุกคนที่มาร่วมในงาน ก็ต้องเอาเงินใส่ซองเพื่อมาร่วม “ทำบุญ” หรือแสดงความยินดีด้วย โดยนัยก็คือการมีส่วนร่วมรับผิดชอบค่าใช้จ่ายร่วมกันในการซื้อควายที่มีราคาแพง เพื่อมาแบ่งกันกินหลังจากเสร็จพิธีกรรมแล้วนั่นเอง

ภาพที่ 4.2 การสร้างพื้นที่ทางสังคม : การเข้าร่วมในพิธีกรรมของคนในชุมชน โดยการร่วมผูกมือรับขวัญเด็ก และรับประทานอาหารร่วมกัน

เกิด กับ แก่ และผี กับ คน : ความขัดแย้งในองค์เอกภาพของด้านตรงข้ามในช่วงการเปลี่ยนผ่านของชีวิต

ภาพที่ 4.3 พิธีเลี้ยงผีเรือนเพื่อความอยู่ดีมีสุขในชีวิตประจำวัน

ชีวิต มีการเปลี่ยนผ่าน จากทารกในครรภ์ สู่ชีวิตใหม่บนโลกใหม่ การเติบโต จนถึงยามแก่ชรา กระบวนการเปลี่ยนผ่านเหล่านี้มีความหมาย เป็นความขัดแย้งในองค์เอกภาพระหว่างชีวิตและการเดินทาง ที่มีระยะทางใกล้หรือไกลอันไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับการต่อรองเชิงอำนาจที่ข้ามภพข้ามชาติ ระหว่างชีวิตในโลกเก่า

กับโลกใหม่ มีความเชื่อมต่อระหว่างกัน พิธีกรรม คือสื่อกลางของความขัดแย้งระหว่างเก่ากับใหม่ ระหว่างเด็ก วัยหนุ่ม และความแก่ชรา กระบวนการต่อรองกับผี หรืออำนาจเหนือธรรมชาติผ่านพิธีกรรม เกิดขึ้นในทุกช่วงระยะของการเปลี่ยนผ่าน ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการประสานรอยต่อนั้นเข้าด้วยกันให้เป็นไปอย่างราบรื่น

พิธีกรรมเริ่มจากการเซ่นสังเวยด้วยชีวิตของหมูและไก่ มีการเสี่ยงทายจากตับอ่อนของหมูว่าอำนาจผีจะอวยพรให้สำเร็จหรือไม่ หรือว่าอำนาจผียังไม่เป็นที่พอใจ ก็ต้องเริ่มต้นกันใหม่

จากพิธีในวันนี้ ดูจากตับหมูที่เสี่ยงทายปรากฏว่าตับสะอาดเป็นที่น่าพอใจ แสดงว่าผีอนุญาตและพึงพอใจที่จะมารับการเซ่นไหว้

พิธีเริ่มต้นที่การจับหมูและไก่ ขึ้นไปสังเวยแกผีเรือนในห้องนอนของเจ้าของบ้าน พ่อหมอฝึกกล่าวคำอธิษฐานและอัญเชิญวิญญาณผีเรือนมารับรู้และมารับของทานเพื่อจะให้อยู่ดีมีสุข จากนั้นก็นำหมูและไก่ลงมาฆ่า ฆ่าแหละเนื้อนำไปต้มแกง

ภาพที่ 4.4 การเซ่นสังเวยผีเรือนด้วยหมูและไก่ กับการเสี่ยงทายตับหมูว่าผีจะยินดีด้วยหรือไม่ : ด้านตรงข้ามของ “ดี” กับ “เลว”

เสร็จพิธี ชาวบ้านก็จะมาร่วมทานอาหารร่วมกัน สิ่งนี้อาจซ่อนอยู่เบื้องหลังของพิธีกรรม แต่ในแง่บทบาทหน้าที่เชิงสังคมของพิธีกรรมแล้ว ถือว่าพิธีกรรมได้บรรลุสู่เป้าหมายอันแท้จริงสองด้าน อันได้แก่

ด้านที่หนึ่ง คือการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างผีกับคน ได้ทำหน้าที่สำเร็จไปแล้ว ผียอมรับและคนก็ยินดี การมารับเอาของท่านผ่านคำอ่อนวอนร้องขอ ถือเป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านอย่างสันติ เพื่อต่อรองให้ชีวิตในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านนี้เป็นไปอย่างราบรื่น

ด้านที่สอง การเชื่อมโยงคนในสายเครือญาติและคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ผ่านรูปแบบของพิธีกรรม คนต้องการเชื่อมและกระชับ ดอกย่ำหรือ “ผลิตซ้ำ” ระบบความสัมพันธ์กันอยู่แล้ว ผี พุทธ หรือเทพต่าง ๆ เป็นเพียงสื่อกลางที่จะเชื่อมร้อยระบบความสัมพันธ์เหล่านั้นเข้าด้วยกันให้กระชับหนักแน่นยิ่งขึ้น

เจ็บ: ความเจ็บไข้ได้ป่วย กับองค์เอกภาพของความขัดแย้งและการต่อรองเชิงอำนาจ

ภาพที่ 4.5 พิธีเรียกขวัญ เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย หรือประสบเหตุเภทภัยร้ายแรงใด ๆ

ภาพที่ 4.6 “ตาแหลว” ป้องกันสิ่งชั่วร้าย ในพิธีเลี้ยงผี ปัดเคราะห์ ผ่านรูปธรรมคือไฟ โดยการผ่าข้ามภัย/ไฟ ไป

ลูกสาวของชาวบ้านคนหนึ่ง ขับรถจักรยานยนต์ไปชนใส่ควายที่วิ่งตัดหน้ากระทันหัน ทำให้ล้มลง ได้รับบาดเจ็บตามร่างกายหลายแห่ง เมื่อไปทำ “สะป็อก” หรือการเสี่ยงทายทำนายขวัญ ก็พบว่าถูกผีป่าบริเวณนั้นทำร้ายหรือทักเพื่อต้องการ “กิน” กับเด็กสาวคนนี้ จึงต้องมาทำพิธีเลี้ยงผีปดเคราะห์ในบริเวณปากทางเข้าป่าช้าของหมู่บ้าน โดยในตอนกลางวันใกล้เที่ยง พ่อหมอและผู้ช่วยอีกสองคนจะนำอาหารเครื่องเซ่นไหว้ ตาแหหลวง และไม้สนเกียะ เพื่อประกอบพิธีกรรมการปดเคราะห์และเลี้ยงผี

การปดเคราะห์และเลี้ยงผี เป็นด้านสองด้านของการสร้างอำนาจต่อรองระหว่างผีกับคน เป็นนวัตกรรมทางสังคมในการช่วงชิงชีวิต เมื่อมีเคราะห์ร้ายใด ๆ มากล้ากราย นั้นหมายถึงอำนาจเหนือธรรมชาติของผี ที่พยายามสร้างอำนาจครอบงำชีวิตของคน การต่อสู้ช่วงชิงจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นสองด้านของความขัดแย้ง คือระหว่างอำนาจของคาถาอาคม (ในลัทธิผีสงเทวดา) ในเชิงการต่อสู้ที่ไม่ยอมอ่อนข้อ อันเป็นด้านที่แข็งแกร่งต่าง กับการเลี้ยงข้าวปลาอาหาร และการกล่าวคำขอโทษกรรมและแผ่เมตตา (ในแบบพุทธศาสนา) อันเป็นด้านที่อ่อนน้อม

นอกจากเลี้ยงผีและปดเคราะห์ที่ป่าช้าประจำหมู่บ้านแล้ว ยังต้องมาเลี้ยงผีร้ายในที่เกิดเหตุอีก โดยหมอผีเจ้าพิธีกรรมจะนำอาหารมาวางไว้ใกล้ ๆ บริเวณที่เกิดเหตุ แล้วกล่าวอัญเชิญผีร้ายให้มากินอาหาร โดยสังเกตจากมดหรือแมลงอื่น ๆ ในบริเวณดังกล่าว ที่เป็นผีแปลงกายมากิน หากยังไม่มดมากิน ก็แสดงว่าผียังไม่มา เมื่อมดแมลงมากิน จึงเป็นอันเสร็จพิธี

ภาพที่ 4.7 เลี้ยงผีร้าย : องค์เอกภาพของความขัดแย้งเชิงอำนาจ ระหว่างผีกับคนในบริเวณที่เกิดเหตุ

ผี กับ คน จึงเป็นด้านตรงข้ามสองด้านในองค์เอกภาพอันเดียวกันของชีวิตของคนลัวะ อันเป็นการแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ทางสังคมของพิธีกรรม เป็นสองด้านของการต่อสู้ช่วงชิงทางอำนาจภายในและการ

ประนีประนอมภายใต้คติทางอำนาจของผี กับคติด้านคุณธรรมของพุทธศาสนา ความเจ็บไข้ได้ป่วย จึงเป็นปรากฏการณ์ของช่วงรอยต่อระหว่างชีวิต ที่จะเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นหรือความตายก็ได้ ขึ้นอยู่กับอำนาจที่เท่าเทียมกันของผี (เหนือธรรมชาติ) กับคน ในธรรมชาติและสังคมที่เป็นอยู่จริง

ภาพที่ 4.8 การรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านด้วยคาถาอาคมและสมุนไพรของสังคมพึ่งตนเองในชุมชน

การรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้านด้วยการเป่า เช็ด หรือ “ແກ” ด้วยคาถาอาคม ก็เป็นกระบวนการหนึ่งในระบบการแพทย์แบบประสบการณ์ของแพทย์ทางเลือกหรือแพทย์พื้นบ้าน (Alternative Medicine) โดยการใช้คาถาหรือสมุนไพรในการรักษา โดยผู้เฒ่าผู้เป็น “หมอเมือง” จะทำการเป่า เช็ด หรือ แหก ด้วยใบไม้ เช่น ใบลำไย เป็นต้น ทำให้เกิดความใกล้ชิด ความอบอุ่นระหว่างคนต่างวัย เป็นการปลอบขวัญและการรักษาอาการทางใจแบบจิตแพทย์พื้นบ้าน รูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว ไม่เกี่ยวกับคำอธิบายทางวิทยาศาสตร์ ไม่เกี่ยวกับหลักเหตุและผลใด ๆ แต่เป็นบทบาทหน้าที่ทางสังคมของ “พิธีกรรม” ที่จะก่อให้เกิดผลในทางจิตใจ ตามหลัก “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว” โอกาสของการหายจากการเจ็บป่วยอาจมีได้ไม่เท่ากับการรักษาแบบแพทย์แผนปัจจุบัน ที่สามารถระบุตัวเคมีในยา ระบุ “ได้ส” หรือขนาดปริมาณของยาที่จะทานได้ แต่นั่นไม่สำคัญเท่ากับว่า การหายหรือไม่หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ เป็นเรื่องธรรมดาเกินไป สิ่งสำคัญที่สุดคือภาพของสังคมที่พึ่งพาตนเอง สะท้อนถึงถึงความอบอุ่นทางด้านจิตใจ ความเชื่อมั่นในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในระดับเครือญาติ ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ไปจนถึงระดับสังคมในวงกว้าง

กล่าวให้ถึงที่สุด ชีวิตกับความตาย ก็อยู่ในองค์เอกภาพอันเดียวกัน คู่ตรงข้ามในองค์เอกภาพของความขัดแย้งหลาย ๆ คู่ เป็นสิ่งปกติในชีวิตของชุมชน เช่น คู่ขัดแย้งของการเจ็บไข้ได้ป่วย กับการรักษา คู่ขัดแย้งของการเกิด กับการตาย คู่ขัดแย้งของการหาย กับการไม่หาย (เรื้อรัง พิการ หรือตาย) เหล่านี้ ล้วนเป็นวิถีปกติมากสำหรับชีวิตในชุมชน

ตาย : จักรวาลทัศน์ของชีวิตหลังความตาย กับการเปลี่ยนผ่านสถานะของ “ขวัญ”

ความตาย คือปรากฏการณ์ในรอยต่อสุดท้ายของช่วงชีวิต ที่เชื่อมโยงระหว่างอำนาจเก่ากับอำนาจใหม่ ระหว่างโลกนี้กับโลกหน้า เป็นการเปลี่ยนผ่านของ “ขวัญ” จากโลกหนึ่งไปยังอีกโลกหนึ่ง ที่ยังไม่ได้สูญหายไปไหนที่พร้อมกับกายภาพหรือสังขารธรรมนั้น เป็นคุณภาพใหม่ของการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่ได้สะสมปริมาณมาจากความป่วยไข้ หรือกรณีปัจจุบันทันด่วนของอุบัติเหตุเภทภัยที่เกิดขึ้นอย่างไม่อาจคาดการณ์ไว้ล่วงหน้าได้ เป็นวิกฤตสุดท้ายที่ต้องอาศัยอำนาจของพิธีกรรมในการต่อรองกับธรรมชาติหรืออำนาจของผี เพื่อโลกใหม่ที่ดำรงและความอยู่เย็นเป็นสุขของคนที่ยังอยู่

ชีวิตหลังความตายจะกลายเป็น “ผี” ในระดับต่าง ๆ ตามชั้นชนที่กำเนิด ผีจึงมีหลายประเภท แบ่งตามระดับชั้น ได้ดังนี้

ผีฝ่ายร้าย ได้แก่ ผีตายโหง ผีจอมปลวก ผีบวกควาย (บึงน้ำที่ควายนอน) ผีน้ำบ่อ (ผีโปง) ผีโป่งน้ำ (ตาน้ำที่มีน้ำซึมน้ำซับตลอดปี) ผีป่า ผีพราย

ผีฝ่ายดี ได้แก่ ผีละมาง (ผีบรรพบุรุษ) ซึ่งวิญญาณยังเป็นห่วงครอบครัว จะมาทักคนที่อยู่ให้เจ็บไข้ได้ป่วย เพื่อให้ตอบสนองต่อการบูชาให้ตัวเองหลุดพ้นไปจากวิกฤติหรือความกังวลเหล่านั้น

การเลี้ยงผีละมางจะประกอบด้วย “เปรียดีแอ” คือเหล้า 1 ไห (ขวด) กับ “แอติกู” ไก่คู่ (2 ตัว)

พ่อต๋อย แก้วสา บ้านบ่อสะแง ให้ข้อมูลว่า ขวัญในตัวคนเรามี 32 ขวัญ เช่นเดียวกับคนเมืองไทยวน เมื่อเสียชีวิตจะเหลือขวัญติดอยู่กับร่างเพียง 3 ขวัญ ที่เหลือเป็นขวัญเสีย คือ 29 ขวัญไปอยู่ในป่า หรือท้องเที่ยวไปเรื่อย ๆ ต้องประกอบพิธีเรียกขวัญกลับมา โดยทำสะตวง (กระทง) เพื่อสังเวยแก่ผีป่า 4 อัน ในกระทงจะบรรจุข้าวปลาอาหารและมีรูปปั้นวัวควายเป็นตัวแทนของจริง และอีก 6 กระทงสำหรับเลี้ยงรับขวัญ ในกระทงจะประกอบด้วยอาหารต่าง ๆ แยกถวายแก่ผีต่าง ๆ ได้แก่

กระทงที่ 1 ข้าวเปลือก เอาไปใช้คืนให้เจ้าที่

กระทงที่ 2 ข้าวสาร และอาหารให้แม่นางธรณี

กระทงที่ 3 อาหารคาวหวาน เอาไว้จ้างเจ้าที่ให้ไปเอาขวัญคืนมา

กระทงที่ 4 อาหารคาวหวาน ให้แม่นางธรณี

กระทงที่ 5 อาหารคาวหวาน ไว้ให้แก่ผีตายโหงตายห่าอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณนั้น

กระทงที่ 6 อาหารคาวหวาน ถวายแก่ผีขุนท้าว ขุนทวง และขุนหลวงวิลังคะ

เมื่อถวายเสร็จแล้วก็จะทำพิธีเรียกขวัญคืนมา โดยจะเรียกขวัญให้เข้ามาในถุงเงินถุงทองที่จัดเตรียมมาไว้ ขวัญจะเข้ามาอยู่ในถุงเงินถุงทอง ก็จะพากลับมาบ้าน ถือว่าได้ขวัญกลับมาแล้วโดยสมบูรณ์

ภาพที่ 4.9 ถุงเงินถุงทอง สำหรับห่อรับเอาขวัญกลับบ้าน

จักรวาลทัศน์เกี่ยวกับวัน เวลา ในการเผาหรือฝังศพของคนลัวะบ่อหลวง

อิทธิพลของพุทธและพราหมณ์ กำหนดระบบจักรวาลทัศน์ของคนลัวะในเรื่องของวันสำคัญ ๆ ที่สัมพันธ์กับความตายและการประกอบพิธีฝัง หรือเผา ศพคนตาย ดังนี้

วันอาทิตย์ ให้เผา เพราะเป็นวันเกิดของแม่นางธรณี ห้ามฝัง

วันจันทร์ ให้ฝัง เพราะเป็นวันเกิดของดิน

วันอังคาร ให้ฝัง ไม่ให้เผาเพราะเป็นวันเกิดของไฟ

วันพุธ ให้ฝังหรือเผาก็ได้

วันพฤหัสบดี ให้เผาได้

วันศุกร์ เป็นวันเกิดของลม ให้เผาหรือฝังได้

วันเสาร์ ถือเป็นวันเกิดน้ำ ให้ฝังได้

(สัมภาษณ์พ่อหนานเป้ง หม่องน่าน บ้านบ่อพะแวน)

ในตอนกลางคืน ทุก ๆ คืนระหว่างที่ตั้งศพอยู่ ราวสามถึงสี่ทุ่ม จะมีพิธีเรียกวิญญาณมากินข้าวและเหล้า เรียกว่า “เกาว์” โดยจะมีการเซ่นไหว้ เรียกว่า “แจ๊ะ” ให้เอาข้าวให้ผี 2 ชัน ไข่ 2 ฟอง เหล้า 2 ขวด คินสุดท้าย จะมีพิธี “เกาว์” กับ “สะละสะโก” เป็นพิธีการรำลาระหว่างผีกับคน จะทำตอนใกล้รุ่งราวตีสี่หรือตีห้า โดยการแจกไข่ 10 – 20 ฟอง ให้กับคนที่อยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพจนรุ่งเช้า ทานขันข้าว 2 ชัน ใส่ไข่ 2 ฟองเพื่อเซ่นให้กับผีผู้ตาย จะได้แยกกันไป ผีไปทางของผี คนก็ไปทางของคน ไม่ให้มายุ่งเกี่ยวกันอีก ถือว่าไปอยู่คนละโลกกันแล้ว ไม่มีความเกี่ยวข้องผูกพันกันอีกต่อไป

เป็นที่น่าสังเกตว่า พิธีกรรมในตอนท้ายนี้ คล้ายกับของคนเมืองไทยวนล้านนา ที่เรียกว่า “ผ่าจ้าน” คือการตัดขาดความสัมพันธ์ระหว่างผีผู้ตายกับคนออกจากกัน ไม่ให้มีความอาลัยอาวรณ์หรือเหลือเยื่อใยความห่วงหาอาลัยต่อกันอีก โดยเฉพาะผู้ตายกับภรรยาหรือสามี เมื่อตายไปแล้วฝ่ายที่อยู่อาจมีภรรยาหรือสามีใหม่ได้ ไม่ต้องมีความผูกพันกับผู้ตายอีก

พ่อเบี้ย ลาโซ บ้านบ่อหลวง ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเพณีการฝังศพของคนลัวะว่า ทำกันมาตั้งแต่ดั้งเดิมแล้ว ต่อมาเมื่อมีพุทธศาสนา คนลัวะจึงทำตามคนเมืองโดยการเผามากขึ้น เว้นแต่คนตายจะได้สิ่งเสียไว้ว่าให้ฝัง ซึ่งเป็นคนแก่รุ่นเก่า ก็จะฝัง พิธีเผาจะมีการหักไม้ดิบเล็ก ๆ มาวางลงบนพื้นก่อน แล้วก่อฟืนไม้แห้งขึ้นหญิง 3 ชั้น ชาย 5 ชั้น วางไม้เศษไม้ดิบเล็ก ๆ สลับกับฟืนท่อนใหญ่ เมื่อเสร็จพิธีแล้วแขกก็จะกลับโดยผ่านพิธี “ปิดไฟ” โดยให้เดินผ่านกองไฟ แล้วใช้ใบไม้ปิดไฟออกจากเท้าหรือออกจากตัว ให้ “ตกไปกับไฟ ไหลไปกับน้ำ” ถือว่าแยกผีกับคนออกจากกันไม่ให้ตามคนไปที่บ้านอีก เพราะผีนั้นกลัวไฟ เสื้อผ้าของผู้ตายทุกชิ้นต้องนำไปเผาหรือฝังด้วยทั้งหมด

ในด้านสวัสดิการค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพผู้ตาย ในระยะต่อมา มีการเก็บเงินสมาชิกฌาปนกิจศพเหมือนคนเมือง มีการตกลงกันในหมู่บ้านว่า ถ้าเพื่อนบ้านคนไหนไม่ไปร่วมงาน จะต้องถูกปรับเป็นเงิน 100 บาท

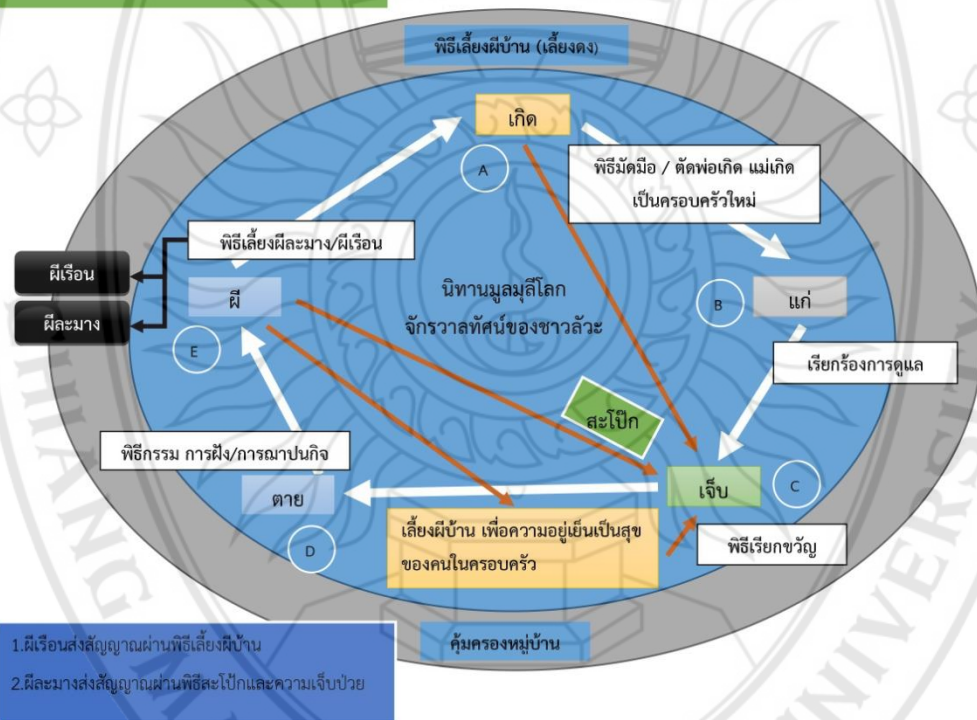
การตาย เป็นการสิ้นสุดของอำนาจฝ่ายโลกปัจจุบัน (Profane) ซึ่งต้องทำพิธีส่งต่อไปยังอำนาจของโลกใหม่ (Sacred) พิธีกรรมจะเข้ามาทำหน้าที่นี้ โดยผู้ประกอบพิธีกรรมหรือหมอผี (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นพระสงฆ์) จะทำการเสี่ยงทายโดยใช้ไข่ไก่โยนลงไปในพื้นในบริเวณป่าช้า ถ้าไข่ไม่แตกแสดงว่าที่นั้นไม่สามารถขุดหลุมฝังศพได้ แต่ถ้าไข่แตกตรงไหน ที่ตรงนั้นก็สามารถขุดหลุมฝังศพได้ ในอดีตพิธีฝังศพ จะฝังได้เฉพาะวันอังคารเท่านั้น จะเก็บศพไว้ไม่เกิน 3 วัน แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นการเผาตามแบบคนเมืองหรืออิทธิพลของพุทธศาสนา ยกเว้นก่อนตายได้มีการสั่งเสียไว้โดยเฉพาะคนรุ่นเก่า ๆ ว่าให้ฝัง ลูกหลานก็จะใช้วิธีการฝัง ซึ่งนับวันจะค่อย ๆ หดไป เป็นการเผาแทน

รูปแบบหลุมฝังศพ เมื่อฝังเสร็จ จะปูทับด้วยท่อนไม้ และเป็นบ้านบนหลุมศพ ทำหลังคามุงด้วยหญ้าแฝก ในอดีตมีการใช้ไม้ไผ่รวกปักไว้ด้วย ลักษณะเดียวกับกลุ่มไทดำ

ภาพที่ 4.10 รูปแบบหลุมฝังศพในป่าช้าของชุมชนลัวะบ่อหลวง

โครงสร้างบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรม
การเปลี่ยนสถานะของชีวิต

ภาพที่ 4.11 สรุปรูปโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมช่วงรอยต่อระหว่างชีวิต

จากแผนภูมิ อธิบายได้ว่า ชีวิตเกิดมาจากภพภูมิก่อนโดยการผลักดันของบุญและกรรมที่ได้กระทำไว้ เมื่อเกิดมาเป็นลูกชายคนแรกของตระกูล โดยเฉพาะตระกูลฝ่ายสนม หรือมเหสีรอง ต้องช่วงชิงพื้นที่ด้วยการใช้ คว้าหนุมในการสังเวชชีวิตเพื่อพิธีการรับขวัญโดยการมัดมือรับขวัญให้กับผี “ละมาน” อันเป็นผีบรรพบุรุษ ประจำตระกูล วิญญาณที่ตายไปแล้วยังมีความเป็นห่วงลูกหลานและทรัพย์สินสมบัติ จึงมักใช้วิธีการลงมา “ทัก” จะทำให้สมาชิกในครอบครัวต้องเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องทำพิธีเรียกขวัญ เมื่อไปทำพิธี “สะป็อก” หรือเสี่ยงทายจากดักหมุ ก็จะได้รู้ว่าเป็นผีละมานมาทักทายอยากได้ของกินของท่าน จึงต้องทำพิธีเลี้ยงผีละมานอีก

การเลี้ยงผีละมาน จะเลี้ยงที่เรือน ที่ตั้งอยู่ระหว่างปากทางเข้าป่าช้า เพื่อให้ผีมารับของท่านที่นั่น เมื่อ ผีละมานได้รับของท่านแล้ว วิญญาณก็จะกลับไปเกิดใหม่ในครรภ์ของลูกหลานประจำตระกูลอีก หมุนวนเป็น วัฏจักรอยู่อย่างนี้ไปเรื่อย

จักรวาลทัศน์ของคนลัวะต่อเรื่องวงวัฏจักรดังกล่าว คงได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย การ เวียนว่ายตายเกิดตามหลักแห่งอทิปปัจจยตาในพุทธศาสนา ซึ่งอธิบายถึงต้นเหตุแห่งทุกข์คืออวิชชา ทำให้เกิด รูป เกิดนาม เกิดเวทนา ไปจนถึง ชาติ ขรา และมรณะ เป็นวงวัฏจักร ตามกฎแห่งกรรม ตามแนวคิดของ บุญและกรรม โลกนี้และโลกหน้า ชีวิตในโลกทัศน์ของคนลัวะก็คือการหมุนวนเป็นวัฏจักรเช่นเดียวกัน แต่ พื้นฐานนั้นเกิดจากแรงผลักดันของผีหรือวิญญาณที่สืบเนื่องกัน

อาจเทียบเคียงกันได้ระหว่างผี อันเป็นตัวแทนของ “อวิชชา” ในทางพุทธศาสนา ผีของคนลัวะจึงมี หลายชั้น แยกตามบทบาทหน้าที่และเรื่องของ “บุญทำกรรมแต่ง” อันได้แก่ ผีละมาน เป็นผีชั้นสูง ตั้งแต่ผีของ กษัตริย์หรือผีเจ้าเมือง ลงมาถึงผีบ้านผีเรือน และผีเสื้อบ้าน (อิทธิพลของพุทธ) ซึ่งเป็นผีฝ่ายดี ส่วนผีฝ่ายร้ายก็ ได้แก่ ผีตายโหง ผีจอมปลวก ผีบวกควาย ผีโป่งหรือผีบ่อน้ำ ผีป่า ผีพราย เป็นต้น

ภาพที่ 4.12 ศาลาบอกทางไปสู่โลกใหม่ อยู่ตรงทางแยกเข้าป่าช้าของชุมชน

4.2 การวิเคราะห์ตัวบท ในพิธีกรรมการตัดเกิดและรับขวัญลูกชายคนแรกของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะบ่อหลวง

1. แนวคิดและทฤษฎีการวิเคราะห์ตัวบท (Textual Analysis)

แนวคิดในการวิเคราะห์วาทกรรมของนักคิดกลุ่มโครงสร้างนิยม (Structuralism) ได้อธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมจากรากฐานความคิดในการวิเคราะห์โครงสร้างของภาษา ของนักภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการของการใช้ภาษา ที่สื่อหรือแสดงผ่านความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติ และอุดมการณ์หลักในสังคม ทั้งนี้โดยถือว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในโลกนั้น ล้วนต้องมีโครงสร้างที่แน่นอนอยู่ชุดหนึ่ง ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกำหนด หรือกำกับอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์กับระบบ อื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมนั้น วิธีคิดของมนุษย์ก็เช่นกัน ต้องมีโครงสร้างเฉพาะชุดหนึ่งกำกับอยู่เสมอ เป็นโครงสร้างของระบบความสัมพันธ์ในสังคมที่กำหนดให้เกิดรูปแบบทางสังคมดังที่เป็นอยู่

สังคมประกอบด้วยระบบและโครงสร้างที่หน่วยต่าง ๆ ต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน โดยผ่านระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็นศาสตร์แขนงหนึ่ง เรียกว่า สัญวิทยาและการประกอบสร้างความหมาย (Semiology and The Social Construction of Reality) อันหมายถึงศาสตร์แห่งสัญวิทยา (Semiotics) ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบของสัญลักษณ์ ที่ปรากฏอยู่ในความคิดของมนุษย์ ทั้งที่อยู่ในรูปของภาษา สัญญาณ รหัสลับ เครื่องหมาย รูปธรรมของวัตถุต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรม รวมไปถึงองค์ประกอบของพิธีกรรมทางสังคม พิธีกรรมใดพิธีกรรมหนึ่งด้วย โดยพิจารณาถึงกระบวนการสื่อความหมายทางสังคมนั้น ว่ามันถูกสื่อความหมายออกมาได้อย่างไร และสื่อออกมาในลักษณะใด ภายใต้ความหลากหลายของระบบภาษา วัฒนธรรม และโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

ต่อมาลุ่มนักคิดหลังโครงสร้างนิยม (Post Structuralism) ได้พยายามหันกลับไปมองหาความหมายใหม่ ๆ จากการอ่านงานเขียนหรืองานวรรณกรรมทั้งหลายว่า การอ่านงานวรรณกรรมนั้นไม่ใช่การอ่านเอาเรื่อง หรืออ่านไปตามที่เนื้อเรื่องจะพาไป แต่เป็นการอ่านเพื่อดูกระบวนการสร้างความหมายของตัวบทที่กระทำผ่านกลวิธีการเขียน การจัดเรียง จัดวางสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในตัวบทจนเกิดเป็นความหมาย หรือ โวหารขึ้นมา ความหมายของนิทานปรัมปรา มิได้อยู่ที่เนื้อเรื่อง แต่อยู่ที่วิธีการผูกเรื่องของนิทานเหล่านั้นมากกว่า

ขณะเดียวกัน กลุ่มนักคิดดังกล่าวก็มีหลักคิดในการมองกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของมนุษย์ที่ย้อนแย้งออกไปจากฐานความคิดแบบเดิม กล่าวคือ แทนที่จะมองมนุษย์ (หรือปัจเจกบุคคล) ว่าเป็นตัวประธาน หรือเป็นผู้สร้างสังคม แต่กลับกลายเป็นว่า ระบบสังคมต่างหากที่สร้างมนุษย์ สร้างปัจเจกบุคคลขึ้นมา

ด้วยการตอกย้าบรรดาระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ และจารีตปฏิบัติต่าง ๆ ของสังคมไว้ในระดับของจิตใต้สำนึก (ไฮย์รตัน เจริญสินโอฬาร, 2555) กล่าวอีกนัยหนึ่ง มนุษย์เป็นเพียงผลผลิตของโครงสร้างทางสังคม หรือเกิดจากโครงสร้างทางอำนาจใดอำนาจหนึ่งในสังคม ความหมายของพิธีกรรมทางสังคมใด ๆ มิได้ดำรงอยู่ในตัวเองของพิธีกรรมนั้น แต่อยู่ที่โครงสร้างความสัมพันธ์อื่น ๆ ที่อยู่ภายในระบบสังคมเดียวกันนั่นเอง ทั้งนี้วัตถุหรือกิจกรรมใด ๆ ที่มีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือพิธีกรรมหนึ่ง ๆ นั้น ล้วนแฝงระบบของ “สัญญาณ” (Signs) เอาไว้ทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะได้เกิดการสร้าง “ความหมาย” ของตัวบทหรือเนื้อหาของพิธีกรรมนั้นขึ้นมา สัญญาณ จึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ และความแตกต่างภายในของระบบหนึ่ง ๆ อันเกิดจากการเปรียบเทียบและการจำแนกแยกแยะ

สัญญาณ คือระบบสัญลักษณ์ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างตัววัตถุ (Signifier) กับความหมาย (Signified) ซึ่งตัววัตถุ อาจแบ่งออกเป็น 3 แบบ ได้แก่

6. (Icon) คือ สัญลักษณ์ที่เป็นตัววัตถุที่เห็นได้ง่าย เช่น รูปปั้น ภาพวาด ของใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ (เช่น ไก่ เนื้อ กล้วย อ้อย) ซึ่งเป็นความหมายที่เปิดเผยโดยตัวของมันเองได้ง่าย
7. (Index) คือสัญลักษณ์ที่เป็นผลต่อเนื่องซึ่งกันและกัน เช่น เด็ก เป็นผลโดยตรงจากเพศสัมพันธ์ของพ่อกับแม่ การป่วยไข้ เป็นผลของอำนาจเหนือธรรมชาติที่มองไม่เห็น เป็นต้น
8. (Symbol) คือสัญลักษณ์ที่เป็นที่ตกลงและเข้าใจกันเฉพาะกลุ่ม เช่น ถ้อยคำภาษาบางคำ ไม้ไฟชุดตะ ตันไม้บางชนิด เสียงเป่ามโหรี เป่าหวด หรือเสียงสัตว์บางชนิด เป็นต้น

ความหมายที่บรรจุอยู่ในสัญญาณ ยังปรากฏออกมาใน 2 ลักษณะ ได้แก่

1) ความหมายโดยตรงหรือความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) คือความหมายที่มองเห็นรูปลักษณ์และการแสดงออกแต่เพียงภายนอก เช่น ภาพวาด วัตถุทั่วไป พิธีกรรมหรือการแสดงต่าง ๆ (Performance)

2) กับความหมายโดยอ้อมหรือโดยนัยยะ (Connotative meaning) หมายถึงความหมายจริง หรือจุดประสงค์จริงที่ซ่อนแฝงเร้นไว้ภายใน อันเกิดมาจากรากฐานรูปการจิตสำนึกภายใน หรือจิตใต้สำนึกอันเป็นผลผลิตของโครงสร้างหลักทางสังคม ซึ่งความหมายโดยอ้อมหรือโดยนัยยะนี้เอง ที่มีบทบาทหรืออิทธิพลอย่างมากในกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ เพราะมันไม่ได้สื่อความหมายออกมาตรง ๆ ตามที่ตาเราเห็น แต่มันได้ซ่อนความหมายแฝงเอาไว้ โดยที่ทั้งผู้ส่งสารหรือผู้รับอาจรู้ตัวหรือไม่ก็ได้ เพราะกาลเวลาทำให้ความหมายนั้นถูกปกปิดหรือลดทอนไปจนมิดชิดและแนบเนียนไปหมดแล้ว แต่มันได้แอบแฝงฝังลึกลงไปถึงระดับจิตใต้สำนึก หรือที่เรียกว่าเป็นความเชื่อความศรัทธาในเนื้อหาและรูปแบบของพิธีกรรมนั้นอย่างแนบแน่นไปแล้ว โดยการลดทอน ปกปิด บิดเบือน ให้กลายเป็นเรื่องปกติหรือเป็นแบบธรรมชาติที่คนคุ้นเคยหรือชินไปเสียแล้ว ทั้งที่

แท้จริงนั้นมันเป็นเพียงมายาคติ (Myth) ทางสังคมชนิดหนึ่ง เราเรียกการวิเคราะห์เนื้อหาของสารนั้นว่า “การวิเคราะห์ตัวบท” (Textual Analysis)

ตัวบท คือเนื้อหา เรื่องราว หรือตัวความหมายของกิจกรรมหรือพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง หากเปรียบกับงานเขียนก็คือเนื้อหาหรือตัวเนื้อเรื่องของเรื่องเล่าหรือเนื้อหาของงานวรรณกรรมนั้น ๆ ประเด็นของกลุ่มแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมก็คือ การที่เราไม่ได้มองแต่เนื้อหาของตัวบทนั้นอย่างเดียว่ามันมีการแสดงออกให้เห็น (Performance) ภายภายนอกอย่างไรเท่านั้น แต่เป็นการมองเข้าไปให้เห็นถึงเบื้องหลังความคิดและองค์ประกอบของมันทั้งหมด หรือที่เรียกว่า บริบท ของมันด้วย ว่ามันถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากประเด็นทางความคิดและการสร้างความหมายใหม่ขึ้นมาได้อย่างไร หรือมีการสร้างความหมายอะไรออกมาบ้าง

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ตัวบทก็คือ ตัวข้อมูล (text) การอ่านและการถอดรหัส (decoding) ข้อมูลอันหนึ่ง ก็คือการทำความเข้าใจเกี่ยวกับมันนั่นเอง โดยไม่สนใจว่ามันจะเป็นข้อเท็จจริง หรือเป็นเรื่องที่เป็นความจริงหรือไม่ก็ตาม วิธีการก็คือ เราต้องตั้งคำถามว่า มันมีคำตอบที่แน่นอนหรือเป็นที่ยืนยันต่อคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ข้อมูลนั้นหมายถึงหรือไม่ และข้อมูลใด ๆ ก็ตาม มันมีความหมายใดๆ หรือความหมายที่เป็นแก่นแท้อันหนึ่งใช่หรือไม่ และเราจะต้องพิจารณาด้วยว่า มันมีเงื่อนไขอะไรที่จะต้องสนใจ หรือให้ความเอาใจใส่ ในการพยายามที่จะสร้างความหมายอะไร ที่ข้อมูลอันนั้นอาจครอบคลุมอยู่ เราจำเป็นจะต้องมองเข้าไปถึงเบื้องหลังของข้อมูลนั้น เพราะข้อมูลหรือสถานการณ์ที่ปรากฏอยู่ในข้อมูล (ของพิธีกรรม) นั้น มันอาจเป็นเรื่องของกระบวนการเกี่ยวกับการสร้างข้อมูลอันหนึ่งขึ้นมา อันจะทำให้เรามองทะลุถึงความหมายที่แท้จริงของมันได้ในอีกแง่มุมหนึ่งได้

การวิเคราะห์ตัวบท คือการถอดรหัสที่กระบวนการของพิธีกรรมนั้นได้พยายามปิดทับหรือซ่อนแฝงไว้ในปรากฏการณ์ภายนอก เป็นการมองผ่านระบบสัญลักษณ์ ที่ต้องการอธิบายถึงความหมายแบบใหม่ อันเป็นความหมายโดยนัยยะ มิใช่ความหมายตรงหรือโดยอรรถ

การวิเคราะห์ตัวบทภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นการวิเคราะห์เชิงลึกลงไปถึงระดับจิตใต้สำนึกที่ถูกปกปิดเอาไว้ ผ่านภาพภายนอกของภาษาหรือพิธีกรรมทางสังคม ที่อาจเป็นเพียงภาพของมายาคติ (Myth) อย่างหนึ่งเท่านั้น โดยปิดบังซ่อนเร้นความหมายที่แท้จริงไว้ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์นั้นอย่างแนบเนียนและลงตัวยิ่ง

2. การวิเคราะห์ตัวบทในพิธีกรรมการ “ตัดเกิด” และการผูกมือรับขวัญลูกชายคนแรกของตระกูลเชื้อสายฝ่ายเจ้า

พิธีกรรม “ตัดเกิด” คือกระบวนการหนึ่ง ของการต่อรองทางอำนาจและการสร้างพื้นที่ทางสังคมและจิตวิญญาณระหว่างคนกับผี ระหว่างโลกเก่ากับโลกใหม่ ระหว่างอำนาจของคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติในระบบจักรวาลทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ที่ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่ว่า เมื่อใดที่เด็กไม่สบายหรือเจ็บไข้ได้ป่วย นั้นย่อมเท่ากับว่าโลกของคนได้สูญเสียอำนาจให้กับผีพ่อเกิดแม่เกิด ที่จะตามมากดทับเบียดบังให้กับชีวิตใหม่ที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้นมา เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างอำนาจ พิธีกรรมการตัดเกิดจึงเกิดขึ้น พร้อม ๆ กับการเรียกขวัญ หรือรับขวัญให้เข้ามาอยู่ในชีวิตใหม่ของเด็กอย่างมั่นคงและปลอดภัย

การตัดเกิด คือกระบวนการตัดความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันของภพชาติ ระหว่างภพชาติเก่าของวิญญาณบรรพบุรุษที่จุติตายไปแล้ว และได้ลงมาเกิดในชาติภพภูมิใหม่ แต่ยังคงมีความผูกพันต่อเนื่อง อันเป็นเหตุให้เกิดความ “ก้ำกึ่ง” ระหว่างภพชาติ คือระหว่างความเป็นกับความตาย ระหว่างภพใหม่กับภพเก่า อย่างที่ยังไม่อาจตัดขาดให้พ้นจากกันได้

พิธีกรรม ได้ทำหน้าที่สร้างความสมดุลระหว่างอำนาจเก่ากับอำนาจใหม่ ระหว่างโลกเก่ากับโลกใหม่ อันจะเป็นหลักประกันถึงความมั่นคงของชีวิตใหม่ที่เกิดมาเพื่อให้มีชีวิตที่ “อยู่เย็นเป็นสุข” ท่ามกลางโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมระดับชุมชนและชีวิตของปัจเจกบุคคลในแต่ละครอบครัว

โครงสร้างในสังคมชนชั้นของลัวะ กษัตริย์สามารถมีชายาได้หลายคน มีชายาที่มีฐานะเป็นมเหสี กับชายาที่มีฐานะเป็นนางสนมหรือชายารอง มีกระบวนการต่อสู้เพื่อช่วงชิงพื้นที่และการต่อรองทางอำนาจเกิดขึ้นเสมอ ๆ ของมเหสีกับชายา ทั้งที่เป็นการแสดงออกโดยตรงกับที่ผ่านสัญญาของพิธีกรรม

ในช่วงรอยต่อระหว่างการเกิดและการเติบโตจากทารกสู่การเป็นเด็ก ของลูกชายคนแรก ซึ่งจะเป็นผู้สืบสายสกุลของกษัตริย์หรือขุนนาง พิธีกรรมการตัดเกิดและการผูกมือรับขวัญ จึงเกิดขึ้นเพื่อรองรับคำอธิษฐานและสถานภาพอันสำคัญนั้น พิธีกรรมได้รับการตระเตรียมขึ้นเมื่อลูกชายคนแรกมีอายุตั้งแต่สองขวบขึ้นไป ชาวของพิธีกรรมถูกบอกต่อ ๆ กันไปในชุมชนบนโครงสร้างความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับเครือญาติขึ้นไป จนถึงระบบการใช้แรงงานรวมหมู่ เครือข่ายการใช้พื้นที่สาธารณะและทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เช่น สุสาน วัด โรงเรียน ห้วย หนอง คลองบึง เป็นผู้ใช้น้ำแม่เดียวกัน ใช้ป่าช้าเดียวกัน เป็นกลุ่มสมาคมบาปนกิจร่วมกัน เหล่านี้เป็นต้น ความร่วมมือร่วมมือในชุมชน มาจากพื้นฐานระบบการระดมแรงงานที่ไม่อาจทำคนเดียวได้ แม้ปัจจุบันจะมีเครื่องจักร เครื่องทุนแรงเข้ามาบ้างแล้วก็ตาม แต่พื้นฐานดั้งเดิมของระบบแรงงานในชุมชนยังปรากฏให้เห็นอยู่เช่นเดิม

ในพิธีการผูกมือรับขวัญลูกชายคนแรกของตระกูลฝ่ายเจ้า เริ่มขึ้นตั้งแต่ตอนเช้าตีสามตีสี่ ชาวบ้านจะมาช่วยกันหุงหาอาหาร เตรียมต้มน้ำและมัดเชียง เพื่อมาทำอาหาร สายมาอีกนิตเมื่อท้องฟ้าเปิดก็ถึงเวลาแห่งการพลีกรรมเช่นสังเวยด้วยควายรุ่น

พิธีเซ่นไหว้ผีด้วยเนื้อควาย อันมีนัยความหมายสำคัญ 2 ประการ ได้แก่

ประการแรก เป็นการบ่งบอกถึงสถานภาพทางสังคมของเจ้าภาพว่า เป็นผู้มั่งมีฐานะสูง เพราะควายเป็นสัตว์ที่ต้องซื้อหาในราคาแพง ครอบครัวคนธรรมดาไม่อาจหาได้

ประการที่สอง ควายเป็นสัตว์ใหญ่ที่เพียงพอที่จะเลี้ยงคนทั้งชุมชนได้ หากเป็นหมูหรือไก่คงไม่สามารถรองรับสมาชิกทั้งชุมชนได้

กระบวนการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างคนกับผี เกิดขึ้นเมื่อควายถูกแปรสภาพเป็นเนื้อสด ๆ เพื่อนำไปเช่นสังเวยกแกงเผ็ดมะม่วง หรือ “ผีพ้อเกิดแม่เกิด” เพื่อไม่ให้มารบกวนเด็กคนนี้อีก เนื้อควาย หนัง เขา และตีนทั้งสี่ข้างของควายหนุ่ม จะถูกนำมาเป็นเครื่องเช่นสังเวยก พร้อมกับการมัดมือ หรือผูกข้อมือเพื่อ “รับขวัญ” ชีวิตใหม่ที่ได้อำนาจระยะหนึ่งแล้ว ถ้อยคำภาษาบ่งบอกถึงความเท่าเทียมกันระหว่างช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากภพชาติเก่าเข้าสู่ภพชาติใหม่แห่งวิญญาณบรรพบุรุษของผู้กลับมาเกิดใหม่เพื่อจะทำหน้าที่ในการสืบสายสกุลต่อไป

กระบวนการทางสังคมเหล่านี้ สามารถอธิบายด้วยแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมได้ว่า โครงสร้างระบบความสัมพันธ์ในชุมชน มีลักษณะที่เป็นโครงสร้างทางสังคมของระบบชนชั้นที่สืบทอดระบบเครือญาติทางสายเลือด เป็นโครงสร้างหลักของชุมชน อำนาจอยู่กับฝ่ายชาย ตระกูลฝ่ายเจ้า มีเจ้าขุนเป็นผู้นำ จึงย่อมมีอำนาจทั้งทางการปกครองและอำนาจนำทางจิตวิญญาณ อำนาจนำไปสู่การมีข้าทาสบริวารและภรรยาหลายคน นำไปสู่การต่อสู้เชิงอำนาจ เพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม และพื้นที่ทางจิตวิญญาณระหว่างชายารอง และพระมเหสี (ผู้บอกภาษาใช้คำว่า เมียน้อย กับเมียหลวง) รูปแบบของตัวบทคือการจัดพิธีกรรมการ “ตัดเกิด” และการผูกมือเลี้ยงผี แก่ลูกชายคนแรกของตระกูลเชื้อสายฝ่ายเจ้านาย ผ่านสัญญาต่าง ๆ 6 สัญญา อันเป็นผลของการต่อสู้เพื่อแย่งชิงพื้นที่ระหว่างฝ่ายชายารอง ที่แสดงให้เห็นปรากฏแก่ฝ่ายมเหสี โดยแสดงออกผ่านระบบสัญญาที่หลากหลาย ดังนี้

สัญญาที่ 1. (Icon) ตัววัตถุ คือเด็กลูกชายคนแรก (เมื่อถึงอายุประมาณ 2-3 ขวบ) ของนางสนม (เมียน้อย)

ความหมายโดยอรรถ เด็กชายคือตัวแทนของความเข้มแข็ง อำนาจมีอยู่กับฝ่ายชาย ผู้ชายเป็นใหญ่กว่าผู้หญิง

ความหมายโดยนัย การช่วงชิงอำนาจระหว่างอำนาจของชายารอง กับพระมเหสี เพื่อที่จะให้เป็นตัวแทนของอำนาจฝ่ายชายารอง เป็นผู้ที่จะทำหน้าที่สืบสกุลของเจ้าต่อไป

สัญญาที่ 2 (Index) ผลต่อเนื่อง คือการต้องตัดให้ขาดจากกันเมื่อได้ลงมาเกิดเป็นมนุษย์แล้ว

ความหมายโดยอรรถ ตัดความผูกพันระหว่างผีกับคน

ความหมายโดยนัย การประกาศอัตลักษณ์ทางชนชั้น ประกาศฐานะความเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัว และประกาศศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์

สัญลักษณ์ที่ 3 (Icon) ตัววัตถุ คือควายรุ่น หรือควายหนุ่มอันเป็นเครื่องสังเวย

ความหมายโดยอรรถ ปริมาณอาหารที่มากพอสำหรับเลี้ยงได้ทั่วทุกครัวเรือนในชุมชน

ความหมายโดยนัย สัตว์ใหญ่มีราคามากกว่า (เมื่อเทียบกับไก่หรือหมู) จึงบ่งบอกถึงฐานะศักดิ์ศรีและความยิ่งใหญ่ของฝ่ายชายารอง ที่ไม่ยอมน้อยหน้าแก่ฝ่ายแม่เหล่

สัญลักษณ์ที่ 4 (Icon) ตัววัตถุ คือตาแหลว

ความหมายโดยอรรถ วัสดุหาง่ายในท้องถิ่น ใช้แทนความหมายเฉพาะในพิธีกรรม

ความหมายโดยนัย แทนอำนาจของเหยี่ยว (ภาษาถิ่นเรียก แหลว)¹¹ ที่มีอำนาจในการ

ปกป้องภัยร้ายจากภูติผีปีศาจและอำนาจเหนือธรรมชาติทุกชนิด

สัญลักษณ์ที่ 5 ไก่ (Icon) ตัววัตถุ คือไก่ที่เพื่อนบ้านนำมาร่วมเป็นเครื่องเซ่นสังเวยด้วย

ความหมายโดยอรรถ ความมีน้ำใจของเพื่อนบ้านที่มาร่วมยินดีกับเด็กเกิดใหม่คนหนึ่ง

ความหมายโดยนัย การยอมรับสถานภาพของฝ่ายเมียน้อย

สัญลักษณ์ที่ 6 (Symbol) สัญลักษณ์ คือความร่วมมือร่วมใจของคนทั้งชุมชนที่มาร่วมงาน

ความหมายโดยอรรถ ความสามัคคี เครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชน

ความหมายโดยนัย การยอมรับและขึ้นต่ออำนาจของชนชั้นฝ่ายเจ้า

3. บทสรุปของอำนาจ ความรู้ และความจริงในพิธีกรรม

แนวคิดเรื่องของอำนาจ คือแนวคิดหลัก ๆ ที่กลุ่มโครงสร้างนิยมและหลังโครงสร้างนิยมใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์วาทกรรม ที่มีความหมายครอบคลุมทั้งปฏิบัติการ วิธีคิด วิธีการมอง ตลอดจนการผลิตความรู้ ความเข้าใจในเป้าหมายของกระบวนการทั้งหมดในพิธีกรรม การผลิตความรู้เพื่อให้ยอมรับว่าเป็นความจริงในฐานะวาทกรรม จึงมีเรื่องของพิธีกรรมและปริณิณทลของสรรพสิ่งต่าง ๆ พิธีกรรมจึงไม่ใช่ทำไปเพื่อจรรโลงจิตใจหรือสืบทอดประเพณีเท่านั้น แต่พิธีกรรมเป็นการตอกย้ำอำนาจ หรือการตอกย้ำความจริงให้กับวาทกรรม

¹¹ แหลวหลวง คือเหยี่ยวใหญ่ สัตว์ที่มีอำนาจมีหน้าที่เฝ้านา ไม่ให้สัตว์อื่นมากินข้าวของชาวบ้าน ต่อมาแหลวหลวงได้ตายไป ชุนทิง กษัตริย์ในตำนานได้มีอาชญาให้सानตาแหลวเป็นสองตาสามตาเรียงกัน เอาตาหนึ่งซัดขึ้นเมื่อบนเนินบปลายไม้ หมายถึงไ่ว้ไรร่านั้น สัตว์ทั้งหลายจึงบ่มากินข้าวไร่ข้าวนาต่อเท่ากาลบัดนี้แล, (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2530, หน้า 88)

(อานันท์, 2555, หน้า 126) การแสดงออกของอำนาจในพิธีกรรม สะท้อนผ่านอำนาจของผู้ประกอบพิธีกรรมมัดมือ

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า พิธีกรรมการมัดมือและเลี้ยงผีเพื่อรับขวัญลูกชายคนแรกของครอบครัว โดยการเซ่นสังเวยอาหารแก่ผีประจำตระกูล โดยมีคนในชุมชนเกือบทั้งหมดมาร่วมเป็นสักขีพยานและรับประทานอาหารร่วมกัน คือรูปแบบของโครงสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และการช่วงชิงสถานภาพระหว่างชายากับแม่เหล็กของสังคมชนชั้นจ่ากับชนชั้นไพร่ โดยแสดงถึงระบบความหมายที่ซ่อนอยู่ภายในคือสัญญา ทั้ง 5 แบบ คือผลสะท้อนของสัญญาที่เป็นวัตถุ ผลต่อเนื่อง และสัญลักษณ์ ที่ถูกกดทับ และปิดบังซ่อนเร้นอยู่ภายใต้รูปการจิตสำนึก สิ่งเหล่านี้กลายมาเป็นอัตลักษณ์ ที่ได้รับการผลิตซ้ำสืบต่อมาหลายชั่วอายุคน จนกลายเป็นความคุ้นชินซึ่งจะรู้สึกตัวหรือไม่ก็ตาม และได้กลายมาเป็นรูปแบบของประเพณีทางพิธีกรรม ซึ่งหากมองจากภายนอก ก็อาจเห็นถึงความสามัคคีภายใต้ระบบการผลิตของสังคมกสิกรรมโบราณแบบกึ่งยังชีพ ที่ปลงการผลิตยังต่ำ อาศัยแรงงานรวมหมู่ และภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเอื้ออาทรต่อกันฉันท์พี่น้องในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน หากแต่เนื้อหาภายในคือการแสดงออกถึงความหมายอีกชนิดหนึ่งในการสร้างพื้นที่ทางสังคมที่ยังคงปรากฏลักษณะของสังคมชนชั้นและการช่วงชิงชิงอำนาจทางพื้นที่ผ่านพิธีกรรมอย่างมีนัยสำคัญยิ่ง

ภาพที่ 4.13 ชีวิตที่ต้องเปลี่ยนผ่านทั้งทางความหมายและกายภาพ